

IRODALMI SZEMLE.

Czeglédi István, polemicus író a XVII. században.

Irta *M. Nagy István*. Kolozsvár, 1899. 111 lap.

(*) Az előttünk fekvő doctori értekezés önálló kutatással és feldolgozással, s a szakirodalom teljes ismeretével készült tanulmány. A fiatal író két esztendeig fáradt és járt utána, hogy Czeglédi Istvánnak, a XVII. századi felekezeti küzdelmek e nemes harcosának, egyháza hűségese öröklőjének zaklatott életére, rajongó munkásságára és megható halálára az adatokat részint a kassai levéltárból, részint rég elfeledett munkák vonatkozásaiból összegyűjtse, kritikailag tisztázza és felhasználja; ha mégis vállalkozása nem mindenben, vagy éppen sokban nem sikerült, — nem törekvésén, nem szorgalmán, talán nem is tehetségén múlt: hanem az első kísérlet nehézségének, a még gyakorlatlan ítélet és ízlés fejletlenségének, az egyetemesebb irodalmi és történeti ismeretek hiányának és megállapodatlan stíljének róható fel.

Az értekezés három részre oszlik. Az első rész 23 lapon Czeglédi életét írói föllépéséig beszéli el. Mindenekelőtt beszámol a hős szüleinek neveivel, melyeket *Szél Farkas* zavaró adata ellenére elegendő bizonyossággal állapít meg;¹ aztán kutatja születése helyét, s a közönségesen elfogadott abaújmegyei *Perény* helyett a szathmármegyei *Mátólcsra* vagy *Misztófalura* teszi azon az alapon,² hogy az apa fia születése táján ebben a két községben lelkészkedett: de ez még nem dönti meg a hagyományt; annyival kevésbé, mert nem tudjuk, ha valjón anyjának, Kecsei Katalinnak szülei nem laktak-e Perényben? Hiszen Kazinczy Ferencz is nagyapja házában, Érsemjénben látta meg a napot. S annyi más anya a nehéz órára, a mikor Kossuth Lajos szép szava szerint a nő legközelebb istenhez, mert életet ad, az anyai oltalom alá menekszik. Ha sok hagyomány tévedésen alapszik is, még ebből nem következik, hogy minden hagyomány téves és csak kétségtelen bizonyítékkal lehet megegyezni. Szerencsésebb az író Czeglédi I. születése

¹ *Károli Gáspár*: Keet könyv minden orzagoknac és kyralioknac es gonoz szerencsieltetneoc okairol. Debrecen. 1563.

² *Magyar István*: Az Országokkan való soc kimulasoknac okairol. Sárvár, 1602.

évének megállapításában, mert ennél a kérdésnél *Köleséri Sámuel* állításával szemben hősének elejtett nyilatkozataira támaszkodik, melyeket műveinek aprólékos áttanulmányozásával szed össze, úgy tisztázza, hogy nem 1620, hanem 1618 november 19-én született.³ Hazai és külföldi iskolázását csak röviden, vázlatosan érinti, pedig érdekes és szükséges is lett volna, ha a nagyváradi, debreczeni és sárospataki gymnasiumok módszerét és szellemét, a franckerai és leydeni egyetemek tudományos színét és irányát behatobban megismerni és megismerteti; hogy ezek hatását és tehetségeinek mivoltát elemeikre bonthassa és kimutathassa. Egészen részletező és figyelemreméltó a Czeglédi I. kassai tanítóságának 1647-től egy rövid évig és kassai papságának 1653 elejétől írói fölléptéig 1659-ig való rajza, mely sok szeretettel és ügyes áttekin-téssel mutatja be a színteret, a hol a hős szervez, alkot és épít, majd egyházát és iskoláját rendbe hozza, polemicus működését megkezdi és lélekemelő harczeit megvívja.

A tanulmány második része e harcok emlékeiről, Czeglédi I. vitáirásairól szól 72 lapon: de ebből 48—50 lap tartalmi kivonat, mely olykor untat, olykor fáraszt. A fiatal író megkísérti ugyan, hogy csak a főbb eszméket tüntesse föl, de ezek a bibliára és egyházi re-
atyákra való örökös hivatkozás és belőlök kivett temérdek idézés útvesztőjében, a párbeszédes vitázó alak természetes ismétléseinél fogva még a Czeglédi műveiben is nem egyszer elvesznek a szemünk elől; következképp kivonatozásuk is nem egyszer zavaros, kuszált, még az élet-
rajznak különben folyamatos elbeszélését is meg-megrontja és elnyomja. Tökéletesen elég lett volna, ha a párbeszédes kivonatozások helyett a fiatal író egy-egy lapon összefoglalja minden egyes műnek eszméjét és felfogását, mert bennünket az irodalomtörténet szempontjából a feleke-
zeti dogmatica e harmadfélszázéves zabhegyezései immár nem érdekel-
nek; hanem merőben az érdekel: hogy miképen nyilatkozik meg ben-
nük a nemzet lelke és a kor kifejezése, hogy mily módon jelen meg
bennük a magyar stýlnak és nyelvnek ereje és eredetisége, hogy a
fejlődés folyamában miféle szintet és értéket képviselnek. Milyen szo-
morú, komor, de érdekes és jellemző képet rajzolhatott volna a XVII.
századi magyarság erkölcsi gondolkozásáról, életnézeteiről, ha Czeglédi
Istvánnak az „Országok romlásáról“ írott könyvéből megkísérti a szí-
neket összeszedni, s történetileg is mily beceszt és tanulságost, ha
Károlyi Gáspár,⁴ *Magyari István*⁵ hasonczímű munkáinak, a *Zri-
nyi Miklós*⁶ írásainak, (mert tévedés, hogy ő nem szólt volna a pipes-
kedés ellen!) korrajzi adalékaival kiegészíti. S milyen vonzó élénkség-

³ *Széchy Károly*: Gróf Zrinyi Miklós. Budapest, 1896. 60 l.

⁴ *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*. Budapest I. k. 1890 1127 l. 1891.

143 l.

⁵ *Kandra Kabós*: Magyar Mytologia. Eger 1897. 206 l.

⁶ *M. Nagy István*: Czeglédi István stb. 25 és 65 l.

gel és a régi nyelv feltárására nézve sok haszonnal jellemezhetette volna a Czeglédi István egyenetlen, olykor lapos, olykor szójátékokban és adomákban ötletes, és elfeledett jó közmondásokban meglepően gazdag stíljét és nyelvét. Közmondásainak összegyűjtése maga érdemes fáradság volna! De M. Nagy István milderre nem gondolt, hanem a helyett a kivonatok kapcsán külön-külön taglal minden egyes művet, általánosságban maradva és ismétlésekbe esve, a mi a rokon-szellemű és nem egyszer azonos tárgyú művek ösmertetésében önkényt következik. Szeretjük volna, ha az ösmertetések folyamán a ritkább, elavult szókat, mint a *megguggol* — kigúnyol, kinevet és *kecse* — köpeny, katona-köpeny⁷ legalább jegyzetben megfejti, s az alvilági *Dromonokat*, a pokol urait, pár sorral megmagyarázza, mert nincs minden olvasó kezében a Nyelvtörténeti Szótár és Magyar Mythologia.⁸ A mit könnyenmeg tehet vala, mert sokkal több fáradsággal igazítja helyre *Szabó Károlyt*, ki a Czeglédi első művének „*Az országok romlásáról írott könyvét*“ tartja, holott a „*Csatázó Lélek*“ volt az; a ki a „*Vén Bival orrára való karikát*“, ezt a személyeskedő nyers förmedvényt a *Sámbár Mátyás* munkájának mondja, holott *Kiss Imre* kassai jezsuita írta.⁹

Az értekezés harmadik része 17 lapon a Czeglédi István életnek végével és halálával foglalkozik. Ez a tanulmány legjobb fejezete. A fiatal író őszinte elismerésével, mégis tárgyias hangon beszél el hőse üldöztetését, bebörtönöztetését s kinzását, s a pozsonyi vértörvényszék elé betegen való erőszakos elhurcolását, s az úton kimúlását. Úgy érkezik meg Pozsonyba holtan, hogy a bíróság is megdöbben áldozatának láttára.

A tanulmánynak ime, több fogyatkozása és több érdeme van. Stílja sok helyen könnyen folyó, magyaros, sőt tömött, sok helyen csiszolt, különösen a kivonatokban, egyenetlen, nehézkes; de a munka mindamellett komoly figyelemre méltó és Czeglédinek első terjedelmesebb életrajza.

Kant élete és bölcsészete.

Immanuel Kant und seine Lehre. Von Friedrich Paulsen. Stuttgart, Fr. Fromman's Verlag. 1898 Mark. 4:80.

Mióta a 60-as évek közepén, a midőn a materializmus hullámai a legmagasabbra csaptak s az idealizmus összes javait elnyeléssel fenyegették, a német philosophnsok kiadták a jelszót: „Vissza Kant-hoz!“ s újra elkezdtek tanulmányozni a kanti philosophiát, hogy abban biztos alapot és útmutatást keressenek a speculativ philosophia bukása után, a materializmus tudománytalan, de annál merészebb támadásaival szemben, egy új ideális bölcsészethez, — azóta a kanti philosophia valóságos *újjászületésre* derült, a Kant-irodalom szinte beláthatatlan szélességű folyammá dagadt. Tetőpontját a Kant-renais-

sance 1881-ben, a „Tiszta ész bírálata“ megjelenésének századik évfordulója alkalmából nyerte el. De azóta se esőkkent, még mindig nem látszik, hogy vesztett volna intenzitásából; ezt bizonyítja, hogy 3 év előtt egy önálló folyóirat indult meg e célra, a Vaihinger tanár szerkesztette *Kant-Studien*, hogy a Kant-irodalomnak központja s közös organuma legyen. Azzal az alapossággal, utánjárással, mely a német tudósokat jellemzi, kutatják fel életének minden kis mozzanatát, műveinek, kisebb-nagyobb iratainak minden részletét, töredékét, illesztik össze a variánsokat, vizsgálgatják a különböző fogalmazások közti különbséget, tanulmányozzák az egyes fogalmak, kifejezések értelmét, fejlődéstörténetét, — több helyütt nem is philosophiai, hanem philologiai munkát űzve.

E Kant-studiumok főbb eredményét — különös tekintettel a kanti philosophiának a mai gondolkodáshoz, a mai tudományos ismeret-hez való viszonyára — foglalta össze egy finoman kidolgozott kötetbe a kanti philosophia egyik legalaposabb ismerője, a német philosophia egyik legérdemesebb művelője s legszebb tollú írója: *Paulsen Frigyes*, a Falckenberg szerkesztésében megjelenő „Klasikker der Philosophie“ cz. vállalat számára. Műve túllépi túljajdonképen a vállalat keretét, terjedelemben s árban is kétannyi, mint a többiek, — de hát Kant is csak egy van a philosophiában!

Paulsen művét méltán tekinthetjük a vállalat eddigi legkitünőbb darabjának; nem a théma fontossága adja meg súlyát, jelentőségét, hanem a feldolgozás művészete, az a széles látókör, mély tudás, finom ítélet, mely felfogását és előadását jellemzi. Egyik hívatott bírálója szerint e mű az utóbbi évtized Kant-irodalmának legkiválóbb terméke; de még tovább is mehetünk s azt mondhatjuk, hogy a német irodalomban nincs munka, mely ily rövid terjedelemben Kant egész rendszerét s annak a jelen korhoz való viszonyát oly tüzetesen, oly alaposan s oly szabatosan tárgyalná! Szerző e művét első sorban mintegy *bevezetésül* írta olyanok számára, kik Kant műveit tanulmányozni akarják, én úgy látom, hogy olyanok is haszonnal forgathatják, kik Kant műveit többé-kevésbé ismerik s számot szeretnének magoknak adni arról, hogy mit találtak Kantban s mint vélekedjenek e hatalmas forradalmár szellemi világáról egészében és részleteiben!

Ama meleg rokonszenv s mély elismerés daczára, melylyel szerző Kant pályafutását kíséri s működésének tartós eredményét felsorolja, — Paulsen épen nem elfogult a kanti philosophia gyöngéi iránt; azzal az őszinteséggel, melylyel egy Kantnak tartozunk, sorolja fel ama pontokat, amelyeken nem érthet vele egyet. Ide tartozik a rendszernek nemcsak külső schematismusa, hanem belső formája is, a mennyiség után igazoló, apriori-dogmatikus gondolkodásmód, amely ismeretelméletén és morálbölesészetén uralkodik. Ez előfeltevéseivel együtt a XVIII-ik századhoz tartozik; a XIX. század mindenütt elhagyta és a

történeti-genetikait tette helyére. Tartalmi oldalát tekintve sokkal jobban meg tud a kanti bölesészettel barátkozni; ethikai-metaphysikai idealizmusa, felfogása a megismerő szellemek a valósághoz való viszonyáról, a tudás és akarat jelentőségének meghatározása az életre és világnézletre vonatkozólag, — mindezek maradandó alkotó részeivé váltak a német bölesészetnek. Kant philosophiája a jelenkornak is fontos mondanivalókat tartalmaz, és pedig nem csupán az ismeretelméletben; Paulsen mindenekelőtt azt szeretné, ha gyakorlati idealismusából, az emberi méltóságról, jogról és szabadságról való magas eszméiből is a realizmusnak, a hatalomba és a pénzbe vetett hitnek eme korában élővé válnék valami ismét.

Ezzel az elfogúlatlan itélettel találkozunk Kant morálphilosophiájának tárgyalásánál is. Szerinte Kant philosophiájának a teleologiai szempont eltávolítása nem főérdeme — mint Kant hitte — hanem főhibája (320 l.), mert a morálphilosophia tulajdonképeni feladata nem az egyesek cselekvéseinek *subjectiv-morális* értékét megállapítani, hanem a cselekvés- és magaviselet-mód *objectiv* értékét meghatározni. A teleologiai morállal szorosan együtt jár az akarat autonómiaja, együtt a hedonizmustól és egoizmustól való szabadság. Kant tana mint az erkölcsiség bölesészeti elmélete époly kevésbé kielégítő, mint a theologiai morál, minek oka abban a túlsúlyban keresendő, melyet gondolkodásában az ismeretelmélet elfoglal; ő a szélsőségig űzi itt egy téves elv consequentiáját. Kant erkölcsi felfogása az ő *személyiségében* gyökerezik; ő nagyon erős akaratú s kissé rideg lelkű ember volt, aki nem hajlamból, hanem kötelességből tette a jót; mint szegény, vallásos szülők gyermeke erkölcsi érzékével a küzdő, szenvedő, alacsony sorsú emberrel érez a nagyok elbizakodottságával szemben; morálja: az erkölcsi parancs lelkiismeretes és hű betöltése a jutalomra való számitás nélkül, kemény küzdelem és nélkülözések mellett is, ezért állítja morálja élére a *jóakaratot*; az erkölcsi érték az érzülettől, nem a rangtól, állástól függ, — morálja itt érintkezik a keresztény életfelfogással. S éppen ebben rejlik Kant hatásának titka is; nem fogalmi constructiójának formája, hanem az alapul szolgáló felfogás által hatott morál philosophiája. Mert mindez megfelelt a kor haugúlatának, a mint megfelelt a természettől és ösztönöktől az akaratához való felebezés, a gyakorlati és felsőségének hangoztatása az ismerttel szemben, — mindezek kétségkívül hozzájárultak bölesészeti diadalának kivívásához. (338 l.)

Kant philosophiájának főérdeme, hogy a hit és tudás közti határvonalat első ízben húzta meg biztos kézzel; megadja a tudásnak, ami azt megilleti, a tünemények egész világát a legszabadabb vizsgálatra, de megadja a hitnek is, ami annak örök joga: az élet és a világ értelmezése a becs szempontjából. Kant végleg megsemmisítette a scholastikus bölesészetet az által, hogy a hitet a tudományból és a tuda-

mányt a vallásból kiutasította, mindkettőnek megadta szabadságát és önállóságát. A mi korához való viszonyát illeti, Kant a felvilágosodás betetőzője és egyúttal legyőzője; ő készítette elő a történeti-genetikai gondolkodásmód útját,

Ezek a Paulsen Kant kritikájának főbb pontjai, Így szárazaknak, elvontaknak tetszenek, de az eleven, szemléletes, világos előadásban meggyőző erővel hatják át az olvasót. Ha valaki előzőleg már sokáig foglalkozott Kanttal, vagy sokat gondolkozott a problémák felett, meglehet, hogy egyben-másban Paulséntől eltérő eredményre jut, de mindenestre tisztelni fogja nála az őszinte, becsületes meggyőződést, a nemes, emelkedett felfogást, az igazságra való elfogulatlan törekvést. Én magam kifogásúl a mű ellen legfőlebb csak azt hozhatom fel, hogy aránylag sok tért szentel Kant metaphysikája ismertetésének (237—289 l.), bár ebben viszont részben új, töretlen mezőn mozog, s aránylag nagyon rövidre fogja az aesthetikát.

A mű főbb fejezetei: Bevezetés (Kant bölcészete világtörténeti szempontból, Kant helyzete korához viszonyítva, 1—20 l.) Első rész: Kant élete és bölcészeti fejlődése (21—104 l.) Második rész: A bölcészeti rendszer. I. könyv: elméleti bölcészet; a) ismeretelmélet 121—236 l., b) metaphysika 237—289 l.; II. könyv: a gyakorlati bölcészet: a) morálbölcészet 291—338 l., b) jog és állambölcészet 335—350 l., c) vallásbölcészet, neveléstan, aesthetika 357—374 l. Végző 375—392 l. Adatok Kant életéhez s iratainak időrendi jegyzéke.

(Sárospatak.)

Rácz Lajos.

KÜLÖNFÉLÉK.

A m.-vásárhelyi szabó czéh poharak.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet értékes műkincsek birtokába jutott újabban is: megvásárolván a m.-vásárhelyi régi szabó czéh ezüst poharait, összesen 10 darabot.

A m.-vásárhelyi régi szabó czéh (most „szabó czéh ipartársulat“) ez év elején elhatározta, hogy a régi czéh poharakban fekvő és jövedelmet nem hajtó, s többé használatban nem álló értéktárgyait eladja, hogy a vételár kamatait szegény társaik segélyezésére, vagy temetési költségeikre fordíthassa.

Szándékukat a helyi lapokban is hirdetvén, az érdeklődők tudomást szereztek felőle s többen igyekeztek megvásárolni a műbecsű ezüst serlegeket.

Hallván a dolgról, én is tüstént lementen Vásárhelyre, megnéztem a serlegeket az ipartársulat elnökénél, Szilágyi József úr házában s felismervén annak műbecsét és történelmi értékét, kértem becsül-